

کزین برتر اندیشه برنگرد

به نام خداوند جان و خرد

فردوسی و شاهنامه

مشخصات نسخه‌های خطی مورد استفاده ما

پیش‌تر گفته بودیم که تاریخ بر چند گونه است. تاریخ حماسی چیست؟ حماسه‌سرایان بزرگ دنیا چه کسانی هستند؟ اهمیت حکیم فردوسی در دنیای حماسه‌های گیتی چه اندازه‌ای است؟ نسخه‌های معتبر خطی و دست‌نویس شاهنامه کدام هستند؟ تهیه‌کنندگان شاهنامه‌ی نه جلدی چاپ مسکو بر چه مبنایی آن نه جلد را تهیه کرده‌اند؟ شاهنامه‌ی ۱۵ جلدی در دست انتشار ما از چه ویژگی‌هایی برخوردار است؟ شرح نسخه‌های خطی مورد استفاده شاهنامه‌ی در حال چاپ انتشارات شاهنامه و.....
«مجله‌ی فردوسی»

This MS belonged to Chiragh Ali Khan, said to have been one of the ablest ministers that Persia ever had, Who died a few months ago at Teheraun."

ترجمه -

«تقدیم به ماریا گراهام از طرف دوستان صمیمی‌اش جیمز و کاترین مکینتاش، کتابخانه‌ی تارالا، بمبئی، ۲۷ ژانویه ۱۸۱۰. این نسخه‌ی خطی متعلق بوده به چراغ‌علی‌خان، یکی از شایسته‌ترین وزیران ایران، که چند ماه پیش در تهران درگذشته است.»

هـ شاهنامه‌ی فردوسی نسخه‌ی خطی شماره 27, 257 Add. -

کتابخانه‌ی ملی بریتانیا - لندن
مشخصات = ۵۴۰ صفحه‌ی مقابل هم که در مجموع ۱۰۸۰ صفحه می‌شود. قطع کتاب = $11\frac{1}{4} \times 18\frac{3}{4}$ اینچ، تقریباً برابر با $29 \times 46/5$ سانتی‌متر. در هر صفحه ۲۵ خط شعر وجود دارد به طول $6\frac{7}{8}$ اینچ که تقریباً برابر است با $17/5$ سانتی‌متر. نوع خط نستعلیق بسیار زیبا که در چهار ستون کادربندی شده در هر صفحه نوشته شده است. عنوان‌های خوش‌خط و زیبا، کادربندی قشنگ، ستون‌بندی‌های مناسب و تذهیب‌های زیبای بالای صفحه هر کدام در جای خود جلوه خاصی دارند. روی هم‌رفته صفحه‌آرایی و تذهیب‌های زیبای این نسخه جلب توجه می‌کند و جلد چرمی برجسته و زربکوب آن بر ارزش این کتاب افزوده است.

الف - قسمت اول آغاز شاهنامه است تا صفحه‌ی ۲۶۴ (۵۲۸)

ب - قسمت دوم از صفحه ۲۶۵ (۵۲۰) شروع می‌شود که عنوان جداگانه‌ای دارد. این بخش با عنوان «پادشاهی لهراسپ» آغاز می‌شود و تا پایان کتاب داستان‌های دیگری را در پی دارد.

این نسخه سه مینیاتور در آغاز شاهنامه دارد که در کادری زیبا کل صفحه را فرا گرفته‌اند. علاوه بر این مینیاتورهای بزرگ، (چهل و پنج) مینیاتور کوچک‌تر به سبک مینیاتورهای زیبای ایرانی در سرتاسر این نسخه‌ی خطی وجود دارد. در آغاز این نسخه‌ی خطی و در یک صفحه‌ی سفید عبارت زیر نوشته شده است:

"To Maria Graham, from her affectionate friends James and Catherine Mackintosh, Tarala Library, Bombay, 27th Jan., 1810

۴- نسخه‌ی خطی شماره Add.

15, 531 - کتابخانه‌ی ملی بریتانیا - لندن

مشخصات = ۵۴۲ صفحه‌ی مقابل هم که در مجموع ۱۰۸۶ صفحه می‌شود. قطع کتاب $8\frac{1}{4} \times 13\frac{1}{4}$ اینچ، تقریباً برابر ۱۵/۲۱×۲۴ سانتی‌متر. در هر صفحه ۲۵ خط شعر وجود دارد که طول هر خط $5\frac{1}{8}$ اینچ، تقریباً برابر با ۱۲ سانتی‌متر است. نوع خط نستعلیق و در هر صفحه چهار ستون کادربندی شده طلایی با عنوان و سرفصل‌های زیبا مشاهده می‌شود که در هر یک از کادرها یک مصرع و در

مجموع ۲ بیت کامل در هر خط افقی کتاب نوشته شده است. تاریخ استنساخ این نسخه ۹۴۲ هـ - ق برابر با ۱۵۲۶ میلادی است. یعنی ۵۲۲ سال پس از درگذشت فردوسی.

این نسخه خطی پیش‌گفتاری دارد که در آن دو نوع مقدمه دیده می‌شود:

۱- مقدمه‌ای به سبک و شیوه نگارش نثر قافیه‌دار (مسجع) که در طبقه‌بندی نثر مسجع می‌تواند (سجع متوازن) نامیده شود. نثر این مقدمه با کلماتی هماهنگ و هم‌قافیه به تعریف و ستایش از شاهنامه و مؤلف آن پرداخته است. مقدمه با این عبارت شروع می‌شود:

* سپاس بی‌قیاس و حمد بی‌حد و شکر بی‌فکر *

۲- مقدمه‌ی قدیم ولی در یک نگارش تجدیدنظر شده که اساساً با متن نسخه‌های قدیمی‌تر مغایرت دارد. تعداد بیت‌های این نسخه حدود ۵۲۰۰۰ بیت است که از دو بخش عمده تشکیل می‌شود:

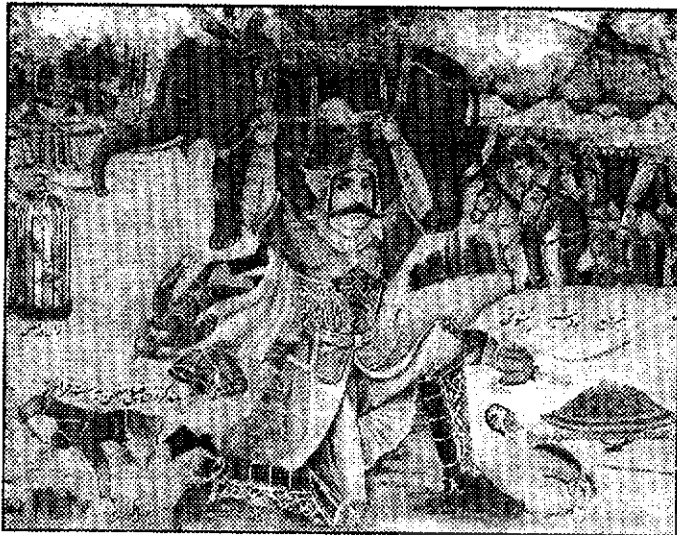
صفحه ۳۳

نام حاجی محمدحسین امین‌الدوله (دومین وزیر در بار ایران) مهر نموده است.

۷- شاهنامه‌ی فردوسی

نسخه‌ی خطی شماره Add. 5600 -

کتابخانه‌ی ملی بریتانیا - لندن

مشخصات = ۵۸۵ صفحه‌ی مقابل هم که در مجموع ۱۱۷۰ صفحه می‌شود.

قطع کتاب = $۸ \times ۱۲ \frac{1}{۴}$ اینچ، تقریباً برابر با ۲۰×۳۱ سانتی‌متر است. در هر صفحه ۲۵ خط شعر وجود دارد به طول $\frac{۱}{۸}$ اینچ که تقریباً براب است با $\frac{۱۰}{۵}$ سانتی‌متر. نوع خط نستعلیق ریز و بسیار زیبا که در چهار ستون کادربندی شده بسیار قشنگ قرار گرفته است. صفحه‌آرایی و عنوان‌های این نسخه بسیار خوب و زیبا تنظیم شده‌اند. جلد چرمی و برجسته و نقش و نگاردار آن حفاظ بسیار مناسبی برای این کتاب به شمار می‌آید. ظاهراً این نسخه متعلق به قرن ۱۶ میلادی می‌باشد.

این نسخه مقدمه‌ای دارد که حالت دگرگون شده مقدمه‌ی قدیم است و در قسمت‌هایی از متن با مقدمه‌ی قدیم که در نسخه‌ی خطی Add. 21,103 (متعلق به سال ۶۷۵ هـ. ق) آمده است، مغایرت دارد.

تعداد بیت‌های این نسخه در حدود ۵۱۰۰۰ بیت است. این نسخه دارای ۹۰ مینیاتور می‌باشد که تقریباً هر یک از مینیاتورهای این نسخه از نوع بهترین شیوه مینیاتوری سبک هندی می‌باشند و به وسیله‌ی مینیاتورریست‌های متفاوت امضا شده‌اند. در تعداد زیادی از این مینیاتورها نام افرادی مانند: قاسم - کمال - شمال - بن‌وار و بهاگوات مکرراً دیده می‌شود که نقاشی‌ها را

* سپاس و ستایش مر خدای را عزوجل *

* که خدای هر دو جهانست *

این مقدمه با آن چه که در نسخه‌های پیشین مشاهده شده کاملاً متفاوت است.

سرآغاز این مقدمه شرحی است از تلاش سلطان محمود برای دست یافتن به کتاب سرگذشت پادشاهان و دنباله‌ی آن مطالب افسانه مانند است راجع به زندگی حکیم فردوسی.

در این نسخه فردوسی به نام «ابوالقاسم حسن‌بن‌علی» خوانده شده و نساخ این نسخه می‌گوید که فردوسی برادر دیگری

داشته که از وی جوان‌تر بوده و «حسین‌بن‌علی» نام داشته است. در این نسخه هجو نامی مشهور سلطان محمود دیده می‌شود و در بخش پایانی مقدمه گفتاری است راجع به برکناری حسن میمندی^۱ و چگونگی پشیمانی سلطان محمود از ظلمی که نسبت به فردوسی روا داشته بود و ارسال بی‌موقع هدیه‌ای که پیش از مرگ شاعر به او وعده داده بودند. در صفحات آغازین کتاب لیستی از پادشاهان باستانی ایران‌زمین نیز ضمیمه است.

تعداد بیت‌های این نسخه بیشتر از ۵۶۰۰۰ بیت است. نسخه‌بردار این کتاب شخصی است به نام:

* زین‌العابدین الکاتب *

این نسخه‌ی خطی دارای ۵۲ مینیاتور تمام صفحه به سبک مینیاتورهای زیبای ایرانی می‌باشد.

در صفحه‌ی اول این نسخه یادداشتی به زبان فارسی نوشته شده است که تاریخ ربیع‌الثانی ۱۲۴۸ هـ. ق برابر با سپتامبر ۱۸۳۲ میلادی می‌باشد. در این یادداشت فارسی نویسنده تصریح کرده است که کتاب به عنوان هدیه‌ای به حضور ارل‌گری (Earl Grey)

* وزیر مختار دولت علیه انگلیس *

تقدیم می‌گردد. نویسنده یادداشتش را با

این نسخه احتمالاً متعلق به قرن ۱۶ میلادی است و با مقدمه‌ی بای‌سنغری آغاز می‌گردد. مقدمه با این مصرع شروع می‌شود:

* افتتاح سخن آن به که کنند اهل کمال *

این مقدمه که برای بای‌سنغری میرزا در سال ۱۸۲۹ هـ. ق نوشته شده و به «مقدمه‌ی بای‌سنغری» مشهور است، در مقدمه‌ی شاهنامه‌ای که به وسیله‌ی «ترنر ماکان» (T. Macan) در کلکته استنساخ شده، نیز آمده است.

تعداد کل بیت‌های این نسخه حداکثر ۴۸۰۰۰ بیت است. این نسخه‌ی زیبا و ارزشمند دارای ۵۵ مینیاتور تمام صفحه و به سبک مینیاتورهای ایرانی می‌باشد. این نسخه‌ی خطی احتمالاً برای یکی از شخصیت‌های اجتماعی این دوره استنساخ و تهیه شده، ولی بعدها در دست کسان دیگری افتاده است که مهر شخصی خودشان را روی آن زده‌اند. این مهر و امضاها غالباً متعلق به تاریخ‌های بعد از استنساخ نسخه است مانند:

مهر و امضای محمد مهدی ۱۱۱۰ هـ. ق و مهر و امضای سید مرتضی‌الحسینی ۱۱۵۲ هـ. ق

این نسخه در سال ۱۷۸۲ میلادی به دست شخصی به نام ادوارد گالی «Edward Galley» افتاد و در سال ۱۸۰۵ میلادی سرجان ملکم «Sir John Malcolm» آن را خریداری کرد.

۶- شاهنامه‌ی فردوسی نسخه‌ی خطی شماره Add. 27, 302 - کتابخانه‌ی ملی بریتانیا - لندن

مشخصات = ۶۲۲ صفحه‌ی روبه‌روی هم که در مجموع ۱۲۴۴ صفحه می‌شود. قطع کتاب = ۱۲×۱۹ اینچ، تقریباً برابر با $۲۰ \times ۴۷/۵$ سانتی‌متر است. در هر صفحه ۲۵ خط شعر وجود دارد به طور اینچ $\frac{۳}{۸}$ که تقریباً برابر است با $\frac{۱۲}{۵}$ سانتی‌متر. نوع خط نستعلیق بسیار زیبا که در چهار ستون کادربندی شده بسیار قشنگ و رنگین قرار گرفته است. تاریخ تهیه این نسخه سال ۹۹۴ هـ. ق برابر با ۱۵۸۶ میلادی می‌باشد. این نسخه‌ی خطی در دو صفحه‌ی تذهیب شده و بسیار زیبای آغاز کتاب، از مقدمه‌ی بای‌سنغری تمجید و ستایش کرده است.

مقدمه‌ی اصلی این نسخه با عبارت زیر آغاز می‌شود.